

Exili i evasions al Principat d'Andorra durant la Guerra Civil Espanyola i la Segona Guerra Mundial 1936-1945

Sergi Esteves Lorenzo,

Alumne grau d'Història, Universitat de Barcelona.

Dra. Queralt Solé Barjau

Tutora del Treball de Fi de Grau, Universitat de Barcelona.

Índex

1. Introducció.....	3
2. Metodologia.....	5
3. Andorra i les evasions durant la Guerra Civil Espanyola.....	6
3.1. Contextualització.....	6
3.2 Els refugiats.....	8
3.3 Guies i itineraris.....	13
4.Els refugiats espanyols durant la postguerra	16
5. Els refugiats i xarxes d'evasió durant la Segona Guerra Mundial.....	18
5.1 Contextualització.....	19
5.2 Les xarxes d'evasió.....	20
5.3 La llegenda negra dels passadors d'Andorra.....	25
6. Conclusions.....	27
7. Bibliografia.....	30

1- Introducció

La història europea dels anys 30 i 40 esta definida en l'ascens de les repúbliques populars, com els casos d'Espanya i França, així com en l'ascens dels règims totalitaris de caire feixista i les posteriors guerres que van ocasionar, emmarcades dins de l'anomenada Segona Guerra Mundial.

Aquets anys van portar uns canvis a nivells socials, polítics i econòmics que condicionarien el futur de la història Europea i la seva societat, que, marcada per les tragèdies de la guerra, emprendria una nova etapa emmarcada en la reconstrucció a tots nivells, portada a terme per governs d'unitat i el futur "estat del benestar".

De forma mes propera, els anys compresos entre 1936 i 1945 van estar marcats per la guerra i la repressió, amb l'esclat de la Guerra Civil Espanyola el 17 de juliol del 1936, i acabada aquesta, amb l' inici de la II Guerra Mundial que finalitzaria el 7 de maig de 1945 a Europa. Tant un factor com l'altre, amb les diferents conseqüències en cada cas, van forçar d'una manera o altra a que milers de persones haguessin de marxar fronteres enllà, fugint de l'enfrontament civil a Espanya i de la guerra i persecució a la resta d'Europa perpetrada per l'Alemanya nazi i els seus aliats de l'Eix, buscant salvar la vida, la llibertat, o per continuar lluitant en un bàndol o altre.

En aquest sentit, els Pirineus, i mes concretament Andorra, es convertiren en la línia que marcara la diferencia, pròpiament la frontera entre la persecució i la llibertat. Es precisament l'exili i el pas d' evadits a l'estat d'Andorra, des d'una perspectiva historiogràfica, el que es pretén analitzar i recollir en aquest treball. Certament, l'estudi de l'exili i el pas d' evadits pels Pirineus ha resultat una activitat força productiva en ambdós costats de la serralada, on un bon nombre de treballs i investigacions històriques han sigut realitzades analitzant únicament aquest tema.

En l'estudi d'aquest fets, i sent un tema força actual, hi te un paper molt important la memòria històrica, no sempre promoguda pels governs.

Així, molts son els estats europeus que han dedicat un esforç en l'estudi i reconeixement d'aquells fets i persones que els van viure.

En el cas de l'estat andorrà, tot i la seva importància, com veurem, no hi trobem cap museu, reconeixement públic o esforç de l'estat per a recuperar aquest episodi de la història ple de claroscurs, exceptuant potser una petita placa amb els noms d'alguns passadors, situada a la parròquia de la Massana.

Malgrat això, trobem una sèrie d'estudis i llibres publicats que tracten aquest tema, sigui des de l'interior mateix del país, com des de Catalunya o França, amb mes o menys rigor històric. Com admeten alguns dels recents investigadors en el tema, *Andorra ha deixat que un període de la seva història, que també és la història de molts refugiats, es convertís en un forat sense fons dins el qual valia més no anar a furgar*¹.

I es que els suposats vincles entre grans fortunes, polítics i empresaris andorrans amb esdeveniments poc confessables, han aconsellat més d'un investigador a defugir el tema. Certament, el canvi econòmic que als anys 50 començava a experimentar el país va fer que la petita societat andorrana, o una majoria, fes ulls clucs als esdeveniments turbulents del passat recent.

No trobem en aquest sentit un nombre gaire elevat de bibliografia a Andorra escrita per autors no relacionats d'alguna manera amb el petit país, i amb prou feines d'autors propis del principat. Malgrat això, recollirem en aquest treball les diferents investigacions i aportacions bibliogràfiques realitzades al voltant de l'exili i el pas d' evadits per territori andorrà durant la Guerra Civil Espanyola i la Segona Guerra Mundial.

¹ C, Benet: *Guies, fugitius i espies: camins de pas per Andorra durant la Segona Guerra Mundial*. Editorial Andorra 2009. p. 14

2- Metodologia

La finalitat d'aquest treball és la de realitzar un estat de la qüestió, a partir d'una selecció i anàlisi de les fonts, de l'exili i les evasions de refugiats a Andorra originats per els conflictes de la Guerra Civil Espanyola i la Segona Guerra Mundial (1936-1945). Per a aquest s'han consultat diferents llibres i articles, presents a la bibliografia, disponibles la majoria, únicament en biblioteques i algunes llibreries del Principat.

En primer lloc, situem de forma breu la situació política, econòmica i social d'Andorra en els anys 30, i de manera mes concreta abans de l' inici d'un i altre conflicte, necessari per entendre les particularitats que podia presentar l'exili en aquest petit territori.

En segon lloc, analitzem els principals temes i com en parlen els autors en relació a l'exili i les evasions, diferents en un conflicte i l'altre.

Per últim, tractem d'analitzar de quina forma realitzen els investigadors els seus treballs i quines conclusions n'extreuen, tot comparant-los i criticant les mancances.

3- Andorra i les evasions durant la Guerra Civil Espanyola

3.1- Contextualització

L'estat andorrà en el segle XX presenta certes particularitats en tots els àmbits, que cal esmenar per a una millor comprensió de la situació que viuria el Principat en els anys compresos entre 1936 i 1945. El sistema de govern era representat pels dos coprínceps, el bisbe de la Seu d'Urgell i el President de la República Francesa, representat per el prefecte del departament dels Pirineus Orientals. Aquesta sobirania es veia traduïda en el nomenament de dos veguers, representants dels coprínceps i encarregats d'administrar justícia en matèria criminal, així com del nomenament de dos batlles, encarregats de la justícia civil. Per altra banda, les atribucions polítiques i administratives corresponen al Consell General, compost per 24 consellers, i un síndic general com a cap d'estat.

Andorra era al segle XX un país molt ruralitzat i aïllat, que entraria en una fase de modernitat o industrialització a partir dels anys 30, i emprendria una bonança econòmica a nivell comercial a finals dels anys 40 i principis dels anys 50. Fins aleshores la seva base econòmica era el tràfic del bestiar, amb un nivell de vida molt dur que obligava als seus habitants a treballar de temporers a França en la verema, les muntanyes de talc de Luzenac, les magnetites de Puymoren o les fabriques de Barcelona per a poder subsistir durant els llargs hiverns, compaginant-ho amb el contraban, majoritàriament tabac².

² F, Sanchez Agustí: *Espías contrabando, maquis y evasión: La Segunda Guerra Mundial en los Pirineos*. Editorial Milenio. Lleida 2003 p. 184

Amb l'esclat de la Guerra Civil Espanyola, i la posterior arribada a la frontera dels anarquistes de la FAI i CNT, el Consell General demanà al prefecte dels Pirineus orientals l'enviament de forces de seguretat per defensar l'autonomia andorrana davant la por de que la revolució s'estengués a les valls³.

El destacament arribà al setembre sota les ordres del coronel Baluard, el mateix que es va enviar el 1933 per sufocar l'anomenada revolució del consell que aprovava el sufragi universal masculí als 25 anys⁴. Ni els exiliats ni part dels mateixos consellers es confiaven dels gendarmes, ja que el consell no havia tingut un compte l'opinió dels comuns, que no veien amb bons ulls l'intervenció francesa. Aquest destacament romandrà a Andorra durant tot el conflicte per a salvaguardar els interessos del Consell i els veguers. Es va intentar expulsar del principat en diferents ocasions als refugiats que anaven arribant argumentant la falta de queviures, amb pocs resultats reals. Segons avançava la guerra, tant la república com el govern de Burgos van intentar augmentar la seva influència i control sobre Andorra, però la balança de favors i amiguisme es va anar decantant finalment cap al bàndol franquista⁵.

Malgrat l'intenció tradicional andorrana de mantenir-se neutral davant dels conflictes i polítiques dels països veïns, la neutralitat plena no resulta possible en un país situat en una zona estratègica i molt dependent del comerç i ajuda exteriors. Així, Andorra prendrà un paper en els conflictes que l'envolten, acollint refugiats d'una i altra banda, i jugant al joc de complaure les diferents pressions que venien de l'exterior, de vegades de forma real i altres simplement de forma aparent.

³ A, Soriano: *Andorra durant la Guerra Civil Espanyola*. Consell General d'Andorra. 2006 .

Segons Amparo Soriano, els obrers de la central hidroelèctrica FHASA, en acord amb membres de la FAI, estaven planejant estendre la revolució al país i proclamar la República Independent d'Andorra quan el pas cap a França quedés bloquejat per la neu. A més, el Batlle Tomás redactà una sèrie de normes per controlar els passaports, i es repartiren algunes armes als andorrans ja que alguns anarquistes entraven al principat ostentant armes i buscant evadits de dretes. No esmenta les fonts.

⁴ *Ibid.*, p. 74-76

⁵ *Ibid.*, De fet, la balança ja estava decantada des com a mínim 1937, ja que amb la influència del copríncep episcopal i el veguer, es deixà de subministrar electricitat a la ciutat de Barcelona i es demanà al govern de Burgos enviament de queviures que la població necessitava.

Per a la realització d'aquest estat de la qüestió al voltant de l'exili i els evadits durant els anys de la Guerra Civil Espanyola hem consultat les obres d'Amparo Soriano⁶, Jordi Piferrer⁷, Francesc Badia i Batalla⁸, i l'article d'Ignacio Rodriguez Barber⁹.

3.2 - Els refugiats

Amb el fracàs de l'aixecament militar en bona part de la península, en algunes zones, especialment Catalunya, els partits i sindicats de caire comunista i anarcosindicalista, prengueren importància i protagonitzaren les primeres reaccions enfront els militars alçats. Així, després de l'alçament, elements incontrolats, sobretot anarcosindicalistes, iniciaren una cruenta persecució i venjança contra el clergat i persones pròximes a partits conservadors o d'ideologia dretana, que per por marxaran dels seus llocs de residència, exiliant-se a l'estranger o passant als territoris de "l'Espanya Nacional".

Els primers refugiats en arribar en territori andorrà formen part d'aquest dos grups, encara que alguns d'ells arriben ja abans de l' inici de la persecució, tot just esclatar el conflicte, com es el cas del copríncep d'Andorra i bisbe de La Seu d'Urgell, Justí Guitart.

⁶ *Ibid*

⁷ J, Piferrer i Deu: *El pas dels Pirineus: Les rutes d'evasió cap a Andorra i l'aventura de sant Josepmaria Escrivà de Balaguer a la tardor de 1937*. Pagès editors. Lleida 2012

⁸ F, Badia i Batalla: *El copríncep Mons. Justí Guitart i el seu temps: La història d'Andorra i d'Espanya i les relacions entre els dos països en temps turbulents*. . Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Bisbat d'Urgell 2007

⁹ I, Rodriguez Barber: *Els inicis de la Guerra Civil a la Seu d'Urgell*. Interpontes: annals de l'Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell, II. 2012 p. 277-301

La fugida d'aquest queda ben detallada i estudiada en la publicació d'Amparo Soriano¹⁰, i sobretot en l'obra de Francesc Badia i Batalla¹¹, però amb conclusions diferents. Badia i Batalla explica amb detall, basant-se en el testimoni de la monografia de Mn. Josep Maria Vidal i Guitart i Mn. Jesús Castells, com el dia 22 arriba un salconduit per al bisbe i altres religiosos des de la Conselleria de Governació de la Generalitat de Catalunya i intervingueren en aconseguir el vistiplau de les autoritats locals, el comissari governatiu d'ordre públic de la Generalitat, el capità de Carrabiners, i l'administrador de la Duana, permetent que el bisbe, amb un vehicle, entrés en territori andorrà el matí del 23 de juliol acompanyat del veguer episcopal Jaume Sansa. En canvi, Soriano, basant-se en el testimoni del delegat Canturri afirma que el dia 23 de juliol, el mateix dia en que arriben a la Seu membres del POUM i la FAI, instal·lant-se a l'Alt Urgell i controlant la frontera andorrana, el bisbe intenta creuar la frontera, on se li denega el pas, tornant a la Seu, on el comité controlat per ERC i CNT al final li permet el pas. Segons l'autora *Molt probablement, en la decisió del Comité no fou tan determinant el fet que es tractava del copríncep andorrà com que, amb una manca total de jerarquia en els comandament, no sabien ben bé què havien de fer i decidiren curar-se en salut*¹².

En aquest sentit, sembla que els testimonis del delegat Canturri i els religiosos de la diòcesi donen versions diferents, i en aquest sentit, Soriano i Badia es basen respectivament en la versió que els hi interessa mes, i no pas considerant ambdues versions.

Per altra banda, Ignacio Rodriguez, esmenta la presencia de força gent amb ideologia dretana a la Seu, *famílies benestants, que gràcies als seus abundants recursos i la proximitat de la Seu amb la frontera francesa i andorrana van poder fugir amb certa facilitat. D'aquesta manera, a finals de juliol hi havia*

¹⁰ *Ibid.*, p. 65

¹¹ F, Badia i Batalla: *El copríncep Mons. Justí Guitart i el seu temps: La història d'Andorra i d'Espanya i les relacions entre els dos països en temps turbulents.* . Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Bisbat d'Urgell 2007 p. 287, 288

¹² A, Soriano: *Andorra durant la Guerra Civil Espanyola.* Consell General d'Andorra. 2006 p. 65

*poques famílies de dretes a la Seu i moltes a Andorra*¹³, com el cas de la família del metge de l'hospital de la Seu d'Urgell, testimoniada la seva fugida en les seves memòries.

Tant Ignacio Rodriguez Barber, com Amparo Soriano i Badia i Batalla mencionen que malgrat aquets primers exiliats del mes de juliol, la majoria dels que van fugir des de la Seu d'Urgell i localitats properes ho van fer en massa durant el mes d'agost, un cop tancada i controlada la frontera pels milicians de la FAI. *Durant l'estiu ja havien passat la frontera el bisbe, el banquer Juan Fornesa, el metge José Llangort i el vicari general Ricard Fornesa*¹⁴.

A diferència de la resta d'aportacions, Soriano menciona de passada i sense especificar gaire les fonts, com diversos capellans i el banquer Fornesa es traslladaren a Tolosa per buscar la forma d'ajudar a passar a França als capellans que anaven quedant a Andorra.

Seguint amb els estudis referents als primers exiliats del conflicte civil, un dels mes treballats i coneguts és el cas la fugida de Sant Josep Maria Escrivà, fundador de l' Opus Dei, que va travessar la frontera passant pel petit país pirinenc. El estudi del viatge d'aquest i els seus acompanyants esta recollit i treballat per Jordi Piferrer¹⁵ i Alfred Llahí i Segalàs¹⁶ en les publicacions.

Mentre que el primer es dedica a recollir els diferents episodis redactats al Diari del viatge redactat per els membres que acompanyaven a Josep Maria, i a comentar-ne les diferents parts, *El Pas dels Pirineus* realitza amb mes detall un seguiment del viatge, juntament amb altres expedicions, contrastant testimonis

¹³I, Rodriguez: *Els inicis de la Guerra Civil a la Seu d'Urgell*. Interpontos II. 2012 p. 277-301

¹⁴ A, Soriano: *Andorra durant la Guerra Civil Espanyola*. Consell General d'Andorra. 2006 p. 70

¹⁵ J, Piferrer i Deu: *El pas dels Pirineus: Les rutes d'evasió cap a Andorra i l'aventura de sant Josepmaria Escrivà de Balaguer a la tardor de 1937*. Pagès editors. Lleida 2012

¹⁶ A, Llahí i Segalàs, J, Piferrer i Deu: *Andorra Terra d'acollida: El pas de Sant Josepmaria Escrivà de Balaguer pel Principat d'Andorra l'any 1937*. Andorra 2007

extrets dels diaris i escrits dels implicats, amb entrevistes a alguns dels guies, i força suport de documents i dades, així com també aporta bastant informació d'alguns guies i itineraris, que comentarem mes endavant.

Com a còmput general, tots els autors que tracten aquest tema d'estudi donen una dada bastant representativa del nombre i importància d'aquest exiliats per al territori andorrà: l'any 1936 Andorra estava comprés per aproximadament uns 4.000 habitants, l'any 1939 d'uns 8.000, i es calcula que prop de 8.000 mes passaren a França o a l'Espanya Nacional escapolint-se per aquestes valls. Segons Jordi Piferrer, el primer any del conflicte passaven uns vuitanta refugiats diaris, i durant els tres anys de guerra foren aproximadament uns 200 cada mes¹⁷. Aquest augment demogràfic, juntament amb el tancament de la frontera, va originar una forta dificultat en l'obtenció de matèries de primera necessitat que el país necessitava per la població i l' elevat nombre de refugiats, convertint l'exili en un problema per a les institucions andorranes, fet que els portà a demanar al govern de Burgos l'enviament de queviures, apropant així encara mes la col·laboració en les relacions d'Andorra amb les autoritats franquistes.

Per altra banda, s'ha de tenir en compte que la majoria de testimonis d'evasions que recull Piferrer en el seu treball corresponen als anys 1937 i 1938. En aquest sentit, cal destacar que si en els primers mesos del conflicte la major part dels refugiats a Andorra eren capellans i gent d'ideologia dretana, a partir dels fets de maig de 1937, en que els anarquistes a la frontera foren substituïts per grups mes nombrosos de carrabiners i s'inicià la persecució contra els membres del POUM, es produirà una nova fugida de dissidents cap a Andorra, aquest cop vinculats a organitzacions obreres perseguides, o evadint la mobilització de lleves per anar al front. En aquestes circumstancies, s'establí una major vigilància de les zones frontereres per part dels carrabiners, cosa de

¹⁷J , Piferrer i Deu: *El pas dels Pirineus: Les rutes d'evasió cap a Andorra i l'aventura de sant Josepmaria Escrivà de Balaguer a la tardor de 1937*. Pagès editors. Lleida 2012 p. 212

dificultat més i posà mes risc als intents d'evasions i la tasca dels guies. Una ultima onada de refugiats es produirà a partir del març de 1938, quan les tropes franquistes ocuparen Lleida i moltes persones, davant la situació desesperada de la República, varen passar a Andorra en grups de centenars cada dia.¹⁸

Segons Amparo Soriano, a la fi de 1937 el govern de Burgos decidí encarregar la tasca de protecció i retorn a l'Espanya nacional dels refugiats a Manuel Cerqueda, gestor del Banc Agricol i Comercial d'Andorra. Aquest rebé també ajuda econòmica de Miquel Mateu, alcalde franquista de Barcelona i principal accionista de la central elèctrica d'Andorra, FHASA¹⁹. *Llavors, les visites dels reclutadors, tant franquistes com republicans, sovintejaven mes que mai, tot i que l'agencia reclutadora funcionava a Escaldes des de l' inici de la guerra* ²⁰. Sembla ser que les forces de la Guardia mòbil francesa, enviada al principi del conflicte per evitar les incursions d'anarquistes a les valls, ja tenia previst que les persones que no volguessin tornar a Catalunya o a l'Espanya Nacional, serien enviades als camps de concentració francesos. *Tout réfugié espagnol trouvé en infraction aux ordres donnés sera arrêté, groupé, éncadré et conduit sous escorte au camp de concentration de la Tour de Carol* ²¹.

Soriano també menciona, sense donar molta informació referent a les fonts, com les autoritats andorranes, a instancies del govern de Burgos, *van decidir dur a terme una mena de depuració dels passaports andorrans, (...) que permetia vigilar (o expulsar) els considerats indesitjables (sobretot els anarquistes).*

¹⁸ *Ibid.*, p. 213

¹⁹ A, Soriano: *Andorra durant la Guerra Civil Espanyola*. Consell General d'Andorra. 2006 p. 93

²⁰ *Ibid.*, p. 96

²¹ *Ibid.*, p.97

Un cop acabada la guerra l'abril de 1939, el govern franquista seguirà intentant controlar els refugiats que es quedaren al principat, als quals veia com a un problema i amenaça que podia anar contra el regim imposat. De fet, la qüestió dels exiliats es convertirà en un assumpte d'estat durant la postguerra, especialment a partir de 1941 en que el governador civil de Lleida, José A. Cremades Royo intervindrà i pressionarà les autoritats andorranes per a tornar a Espanya els refugiats. Aquesta qüestió es poc tractada per la majoria d'autors consultats, a excepció d'un article de Josep Calvet publicat a la revista *Papers de recerca històrica*²², que comentarem mes endavant.

3.3 - Guies i itineraris

Els guies foren la peça principal de les evasions que es durien a terme per passar la frontera cap a territori francès i andorrà. Els autors, exceptuant Soriano, aporten força informació al voltant d'aquests i els motius que els empenyeren a realitzar aquesta tasca. La majoria procedien de les comarques per les quals guiaven els grups d' evadits, al principi reduïts, però que amb el transcurs de la guerra es feren mes nombrosos, alguns propers al centenar. Eren persones que a falta de feina al camp per el context bèl·lic, buscaven en les evasions una forma d'obtenció de diners, guiant els fugitius per camins de pastor que coneixien molt bé, complementant aquesta tasca amb el contraban de mercaderies. Malgrat fossin pocs, segons els autors alguns feren de guia de manera ocasional i desinteressada²³.

Les aportacions mes rellevants en referència als guies son les realitzades per Piferrer i Deu, que realitza diferents entrevistes a alguns d'aquests guies, com el cas de Josep Cirera, principal guia de la travessa de Sant Josep Maria Escrivà.

²² J, Calvet: *Els refugiats a Andorra durant la postguerra. Una qüestió d'Estat*. Papers de Recerca Històrica, 4. Societat Andorrana de Ciències 2004, p. 67-78

²³ F, Badia i Batalla: *El copríncep Mons. Justí Guitart i el seu temps: La història d'Andorra i d'Espanya i les relacions entre els dos països en temps turbulents*. . Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Bisbat d'Urgell 2007, p. 438,439

Badia i Batalla i Sánchez Agustí aporten una llista dels noms de diferents guies, catalans i andorrans, entre els que assenyalen Ramon Albareda, Antoni Tort i Cirés, Ramón Escudé, Josep Travesset i Francesc Homs, entre d'altres²⁴.

Alguns d'ells, com el cas de Josep Cirera, no eren naturals d'Andorra, però al aixecar sospites de la policia i ser perseguits decidiren residir a les valls. Molts no van tenir tanta sort, i un cop enxampats, foren afusellats o condemnats a la pena màxima. Badia també dona detall d'una sèrie de famílies i cases que oferiren aixopluc i ajuda als evadits just abans o un cop passada la frontera andorrana²⁵.

Els guies solien cobrar entre cinc-centes i tres mil pessetes per persona, depenent dels riscos, la distancia o el nombre d' evadits, entre altres criteris. Una quantitat prou elevada tenint en compte que aleshores un obrer podia guanyar entre dues-centes i cinc-centes pessetes al mes²⁶. Respecte les actuacions dels guies s'han dit moltes coses, degut a casos en que la perillositat de la travessa obligava a deixar a mig camí algun membre de l'expedició que estigués ferit, encara que normalment els solien deixar prop de gent de confiança, o tornaven mes tard a buscar-los²⁷. En altres casos però, trobem testimonis de guies que després de cobrar els diners pactats, abandonaven els evadits en mig de la muntanya, o els hi requerien mes diners dels ja pagats per a continuar, però semblen ser casos aïllats.

²⁴ F, Sanchez Agustí: *Espías contrabando, maquis y evasión: La Segunda Guerra Mundial en los Pirineos*. Editorial Milenio. Lleida 2003 p. 22-36

F, Badia i Batalla: *El copríncep Mons. Justí Guitart i el seu temps: La història d'Andorra i d'Espanya i les relacions entre els dos països en temps turbulents*. . Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Bisbat d'Urgell 2007 p. 438-440

²⁵ *Ibid.*, p. 444-446

²⁶ F, Sanchez Agustí: *Espías contrabando, maquis y evasión: La Segunda Guerra Mundial en los Pirineos*. Editorial Milenio. Lleida 2003 p. 26

²⁷ J, Piferrer i Deu: *El pas dels Pirineus: Les rutes d'evasió cap a Andorra i l'aventura de sant Josepmaria Escrivà de Balaguer a la tardor de 1937*. Pagès editors. Lleida 2012 p. 221

No s'esmenta per part dels autors cap organització o xarxa concreta que es dediques a passar fugitius fins a territori andorrà, exceptuant el cas d'Estat Català, que Badia recull a partir de dos testimoniatges²⁸.

El principat d'Andorra, com a zona per al pas clandestí, disposa d'una importància estratègica al comunicar amb les zones del Pallars per l'oest, amb la Cerdanya al sud-est i amb l'Alt Urgell al sud. Assumpta Montellà²⁹ realitza un resum de les principals rutes d'evasió dels pirineus catalans. Piferrer dedica especial atenció a les rutes per accedir a territori andorrà, on distingeix principalment cinc: Les rutes del Segre i Llobregat-Cadí, per on accediren la majoria dels evadits, arribant a Sant Julia per Mas d'Alins, Bixesarri o la Rabassa; la ruta del Pallars, arribant a Andorra la Vella per la Vall d'Ordino o Arinsal; i la ruta de la Cerdanya, arribant a Escaldes per la Vall del Madriu³⁰. Totes coincidint amb les principals vies que seguien des de Catalunya, les valls del Llobregat i del Segre.

Normalment, els evadits solien arribar en transport públic fins a Manresa, Berga o Oliana, des d' on iniciarien el viatge a peu, o en alguns casos amb taxi³¹. Les persones que volien evadir-se solien realitzar un primer contacte amb persones que els hi facilitaven documentació i instruccions d' on havien de dirigir-se. Piferrer i Badia recullen a traves de testimonis diferents llocs i persones com a primers contactes i organitzadors d'expedicions, com la botiga de joguines del matrimoni Torras Llopart a la ronda Sant Antoni de Barcelona, i que solien tenir

²⁸ F, Badia i Batalla: *El copríncep Mons. Justí Guitart i el seu temps: La història d'Andorra i d'Espanya i les relacions entre els dos països en temps turbulents*. . Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Bisbat d'Urgell 2007 p. 447,448

²⁹ A, Montellà: *Contrabandistes de la llibertat*. Ara Llibres 2009 p. 79-81

³⁰ Piferrer i Deu: *El pas dels Pirineus: Les rutes d'evasió cap a Andorra i l'aventura de sant Josepmaria Escrivà de Balaguer a la tardor de 1937*. Pagès editors. Lleida 2012 p. 215-219

³¹ F, Badia i Batalla: *El copríncep Mons. Justí Guitart i el seu temps: La història d'Andorra i d'Espanya i les relacions entre els dos països en temps turbulents*. . Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Bisbat d'Urgell 2007 p. 434-436

contactes en masies i pobles del Solsonès i zones properes³². Aquestes rutes solien variar depenent dels guies, ja que acostumaven a seguir camins poc transitats, lluny de les poblacions, o per on tinguessin contactes o amics que els poguessin ajudar. Les caminades sempre es feien de nit, evitant les nits de lluna plena i sense fer soroll per evitar ser enxampats per els carrabiners. Les travesses es realitzaven durant tot l'any, disminuint potser al hivern, especialment llarg al Pirineu. Aquets viatges podien durar al voltant de 5 i 10 dies, depenent del recorregut i les circumstancies meteorològiques.

4- Els refugiats espanyols durant la postguerra

Com hem comentat anteriorment, el final de la Guerra Civil, i la cruenta repressió que es va a dur a terme en els últims mesos d'aquesta, i durant la llarga postguerra, portà a un gran nombre de persones, vinculades o no a la República, a marxar a Andorra i quedar-s'hi al principat. Aquesta situació inquietava al regim espanyol, ja que veien una possible amenaça que aquest contingent de persones es refugiés en un enclavament estratègic com Andorra, des d' on podien reconstruir els sindicats i partits polítics d'esquerra o col·laborar amb el maquis o les xarxes d'evasió, que un cop iniciada la II Guerra Mundial, van iniciar els països aliats per reconduir militars o refugiats cap al nord d'Àfrica o Anglaterra. Josep Calvet explica molt be aquesta situació a partir de documentació procedent del fons del Govern Civil de Lleida, dipositats a l'Arxiu Històric Provincial de Lleida, i que donà com a resultat un article titulat *Els espanyols refugiats a Andorra durant la postguerra. Una qüestió d'Estat* i publicat a la Revista *Papers de Recerca Històrica* nº 4³³.

³² J, Piferrer i Deu: *El pas dels Pirineus: Les rutes d'evasió cap a Andorra i l'aventura de sant Josepmaria Escrivà de Balaguer a la tardor de 1937*. Pagès editors. Lleida 2012 p. 213

³³ J, Calvet: *Els refugiats a Andorra durant la postguerra. Una qüestió d'Estat*. Papers de Recerca Històrica, 4. Societat Andorrana de Ciències 2004, p. 67-78

Aquest es basa per una part en les diferents pressions i negociacions que es van efectuar per part de les autoritats franquistes i les del Principat i com es resolgueren aquestes, i per l'altra a comentar el paper i naturalesa dels exiliats perseguits.

Calvet ens explica com, per demanda de José A. Cremades Royo, governador civil de Lleida, la policia de la Seu elabora tres llistes *que inclouen un total de 101 espanyols establerts, principalment, a les parròquies de Sant Julià de Lòria i Escaldes*³⁴. Entre aquest grup hi havia contrabandistes i passadors, com Joan Sastre Sastre, Joan Molné o Joaquim Baldrich, especialment seguits per la policia per les seves activitats de contraban i xarxes d'evasió dels serveis secrets aliats. Un altre grup correspon a antics policies i militars afins a la República que fugiren de la repressió, però trobem també alcaldes i regidors com Josep Castellnou i Pujol, alcalde de Castellciutat, el regidor de la Seu d'Urgell Joan Bausili i Puigdefàbregas, així com tres famílies compromeses amb la República, a més de diverses persones acusades d'assassinats i de pertànyer a sindicats i comités anarquistes.

Un cop entregades les llistes al veguer episcopal el 18 de setembre de 1941, s'exigia que els citats fossin expulsats del territori en un període màxim de set dies. Però aquesta petició fou ignorada, i davant la insistència i pressió del règim espanyol, el 10 d'octubre el Tribunal de Corts, amb la decisió dels veguers, concedeixen als refugiats un termini de quinze dies per abandonar terres andorranes, i passats aquests dies, serien expulsats i sancionats amb una multa de 500 pessetes els andorrans que els donin asil. Malgrat això, el 31 d'octubre únicament es presentaren a la policia de la Seu 28 espanyols, i nomes cinc de les 101 denunciades. De fet, segons Calvet, no hi ha constància de que la policia andorrana arribes a efectuar l'expulsió dels 96 restants. *Malgrat el fracàs de l'operació, el governador civil dóna compte al ministre d'Afers Exteriors i al director general de Seguretat com si hagués produït els efectes requerits alhora que es compromet a tenir-los informats*³⁵. Tot i no enviar mes

³⁴ *Ibid.*, p. 71

³⁵ *Ibid.*, p. 75

pressions ni requeriments a les autoritats del Principat, les autoritats espanyoles exerciran fins als anys 50 una forta pressió i control sobre la frontera andorrana, tot controlant a través d'agents l'activitat d'aquests refugiats dins del país. De fet, com ens explica l'autor de l'article, foren enxampats diverses persones procedents d'Andorra involucrades en activitats del maquis dins del territori espanyol, així com contrabandistes i algun passador. *Totes les captures produïdes a partir de l'octubre de 1941 seran conseqüència de presentacions voluntàries o detencions efectuades per les forces de seguretat espanyoles. Seran poc habituals els lliuraments per part de la policia andorrana*³⁶. Malgrat que esmenta un cas, el de Bonaventura Piqué Betriu, entregat per part de la policia andorrana a la Guardia Civil el 15 de novembre de 1942. Així, la presència d'aquests i altres refugiats al principat va fer que el territori fos permanentment vigilat, en previsió que es pogués organitzar alguna activitat contrària al règim.

5- Els refugiats i xarxes d'evasió durant la Segona Guerra Mundial

Com hem vist, la Guerra Civil Espanyola va empènyer cap a territori andorrà un gran nombre de fugitius i evadits que van afectar en gran mesura a la política i la economia del Principat, transformant la petita societat tancada que hi havia en les valls. Però si la qüestió dels exiliats ja era un assumpte preocupant al 1939, aquesta es veurà ampliada en els anys 40 amb l'esclat a Europa de la II Guerra Mundial. Les xarxes d'evasió, l'espionatge, les pressions polítiques externes i la intervenció de les forces policíiques marcaran totalment aquells anys.

De fet, aquest es un període de la historia andorrana del que s'ha parlat molt i s'ha escrit força, tot i que algunes publicacions, al nostre parer, manquen d'un rigor històric, necessari per tractar un tema que fins fa relativament pocs anys,

³⁶ *Ibid.*, p. 76

ningú en volia saber res. La llegenda negra i la narració novel·lística han estat sempre presents en relació a aquest tema, el que porta a alguns autors que s'han endinsat a estudiar-lo a certs errors de rigor.

Així, per descriure l'estat de la qüestió d'aquest període hem analitzat la bibliografia de Claude Benet, Josep Calvet, Emylienne Eychenne i Roser Porta i Jorge Cebrián, conjuntament amb articles dels mateixos autors, i en menys mesura, degut a la seva minsa aportació, els llibres de Ferran Sanchez Agustí i David Mas³⁷. No hem volgut afegir els diferents llibres, en forma de testimoni i novel·la, publicats per alguns dels personatges que van viure aquells fets, simplement pel fet que manquen d'imparcialitat i rigor, encara que en comentarem mes endavant alguns trets.

5.1 - Contextualització

Des del juliol de 1940, moment en que es signa l'armistici amb l'Alemanya nazi per part de França, el mariscal Pétain pren el poder i inicia el règim de Vichy, convertint-se en el copríncep de les valls d'Andorra. El mateix any mor el copríncep episcopal Justí Guitart, que serà substituït al desembre de 1942 per Ramon Iglesias Navarri, bisbe de la Seu d'Urgell molt lligat a Franco. D'aquesta manera, Andorra quedava rodejada de dos règims feixistes, circumstància que en algunes ocasions va fer perillar la seva independència, com veurem. Tant mateix, el 1940 França retira el regiment de gendarmes enviats a Andorra el 1936, i el Principat reorganitza el seu cos de policia, afegint 6 nous membres.

La prioritat del Consell General en aquests anys van ser l'abastiment d'aliments i l'ordre públic, exercint, com ja hem vist en l'apart anterior, un control sobre el estrangers amb amenaça d'expulsió si no estaven en regla amb el seu país de

³⁷ F, Sanchez Agustí: *Espías contrabando, maquis y evasión: La Segunda Guerra Mundial en los Pirineos*. Editorial Milenio. Lleida 2003

D, Mas: *Les valls d'Andorra i el maquis antifranquista*. Editorial Andorra. Andorra 1985

procedència³⁸. Encara que com ja hem vist, segons les investigacions dutes a terme pels autors, no es va aplicar amb la severitat que esperaven els veguers.

De fet, les desconfiances envers els nous coprínceps i veguers per part del Consell General es deixen veure en les actes de les reunions de dita institució. Tant es així, que fins i tot es trencaran les relacions amb el veguer francès Emile Lasmartres, que ocupava el càrrec des de setembre de 1940, arran d'una sèrie despropòsits polítics, abusos de poder i amenaces exercides per Lasmartres l'any 1942 contra membres del Consell i la sobirania andorrana, convidant en diverses ocasions als alemanys a entrar en el territori³⁹. Tot i el estricte control exercit dins i fora de les fronteres, el fet es que Andorra es convertí en una zona clau per a les xarxes d'evasió, que des d'Europa, ajudaven a marxar, a través d'Espanya, refugiats civils i militars evadits cap a Gibraltar, Portugal, i el nord d'Àfrica.

5.2 - Les xarxes d'evasió

A diferència de les investigacions realitzades sobre la Guerra Civil Espanyola, les xarxes d'evasió d'aquest període estan força documentades i estudiades pels autors consultats. Els que més informació aporten al respecte són Claude Benet y Émilienne Eychenne, que realitzen un llistat de les xarxes d'evasió a Europa i que algunes van passar per les valls. El perfil de persones que utilitzaren aquestes xarxes es evidentment diferent als que s'evadiren durant la Guerra Civil, destacant tres grups: francesos que volien incorporar-se a l'exèrcit dels generals Giraud i De Gaulle al nord d'Àfrica, i a partir de la primavera de 1943 per evitar el Servei de Treball Obligatori; jueus de diferent nacionalitat fugint de

³⁸ R, Porta, J, Cebrian: *Andorrans als camps de concentració nazis. Aspectes d'Andorra durant la Segona Guerra Mundial*. Govern d'Andorra, Ministeri d'Afers Exteriors. 2009. p. 36

³⁹ *Ibid.*, p. 45-56

la persecució dels nazis, i aviadors aliats, majoritàriament britànics i nord-americans.

La majoria d'aquestes xarxes eren organitzades per els serveis secrets aliats, i capitanejades per militars i gent amb experiència i capacitat organitzativa. Segons l'autor, i així ho semblen corroborar diferents testimonis, algunes d'aquestes, com l'anomenada Pat O'Leary, organitzada pels britànics, ja s'estava preparant mesos abans de començar el conflicte. Eychenne ens parla de moltes xarxes que creuen els Pirineus, però Benet es centra més en les que van passar concretament per Andorra, i que de forma sintètica esmentem a continuació.

El grup Ponzán, organitzada per el conegut anarquista espanyol Francisco Ponzán Vidal, que prestà assistència i col·laborà amb diferents xarxes d'evasió, però mantenint una independència d'acció per la seva organització. Benet, escriu en relació a uns carnets dipositats al Museu de la Resistència i de la Deportació de Toulouse⁴⁰ com aquest grup va ajudar a passar la frontera l'any 1942 a cent cinquanta persones, i on s'especifica que treballaven per la xarxa anglesa Pat O'Leary, la belga Sabot i pel contraespionatge francès. Les tres organitzacions actuaren a Andorra, al menys fins 1943.

Quan la xarxa Pat O'Leary va quedar desmantellada l'any 1943 per els alemanys en infiltrar espies, i amb la que te relació l'atac de la Gestapo al Hotel Palanques de la Massana, -episodi que comentarem detalladament mes endavant- va ser substituïda per la xarxa Françoise, que actuava en la zona de l'Alta Garona, l' Arieja i Andorra.

Una altra xarxa que Benet afirma amb documentació d'arxiu que passà per Andorra va ser la polonesa EWA, dedicada sobretot a passar militars polonesos per entrar en l'exèrcit britànic. L'any 1943 es va desmantellar, i segons ens diu

⁴⁰ C, Benet: *Guies, fugitius i espies: camins de pas per Andorra durant la Segona Guerra Mundial*. Editorial Andorra. Andorra 2009 p. 62

Benet, -afirmant-ho Tadeusz Rubach, membre important de la xarxa- a causa del mencionat atac de la Gestapo a la Massana.

Benet i Émilienne Eychenne també ens descriuen la xarxa Bourgogne, creada pels serveis secrets de De Gaulle, on mencionen diferents testimonis de militars evadits que, en els interrogatoris que se'ls aplicava en arribar en zona aliada, afirmaven haver passat per Andorra durant l'evasió⁴¹. Ambdós autors també mencionen la xarxa Bret Morton, al servei dels britànics. Eychenne la relaciona en un principi amb la col·laboració del grup Ponzán, però deixa clar que no pot saber si va ser sempre el mateix grup d'espanyols, ni li es possible trobar mes rastre d'aquesta xarxa mes enllà del seu organitzador Ernest Gouazé: *À l'heure actuelle le nom de Bret Morton n'a rien évoqué devant moi au sud de Foix. Les Espagnols employés sont-ils parmi ceux qui ont quitté le pays? Les hôteliers, qui logeaint, sont-ils décédés? Des passeurs ont-ils travaillé sur ces lignes d'où le silence d'aujourd'hui?...Je ne puis faire que des suppositions*⁴². També, en relació al testimoni d'Ernest Gouazé, s'afirma que la xarxa Combat, per a la que treballava passant evadits, també actuava a Andorra.

Per últim, cal esmentar també les xarxes del POUM i d'Estat Català, de les quals parlen tant Benet com Porta i Cebrian, basant-se sobretot en el testimoni de Jaume Ros i Serra⁴³.

L'efectivitat d'aquestes xarxes en passar per territori andorrà, segons Calvet, era extraordinària, cosa que la va fer convertir-se en epicentre de les evasions. Per a l'autor, una prova d'aquesta efectivitat la trobem en el nombre de detinguts a la presó de la Seu d'Urgell, prop de 400, mentre que en altres zones

⁴¹ C, Benet: *Guies, fugitius i espies: camins de pas per Andorra durant la Segona Guerra Mundial*. Editorial Andorra. Andorra 2009 p. 70

É, Eychenne: *Pyrénées de la liberté*. Editions Privat. 1998. p. 134

⁴² É, Eychenne: *Pyrénées de la liberté*. Editions Privat. 1998. p. 117

⁴³ C, Benet: *Guies, fugitius i espies: camins de pas per Andorra durant la Segona Guerra Mundial*. Editorial Andorra. Andorra 2009 p. 75

R, Porta, J, Cebrian: *Andorrans als camps de concentració nazis. Aspectes d'Andorra durant la Segona Guerra Mundial*. Govern d'Andorra, Ministeri d'Afers Exteriors. 2009. p. 57

frontereres es capturaren mes evadits, que acabaren, per exemple, sent uns 3.000 a la presó de Sort⁴⁴.

Els itineraris que les xarxes seguien per entrar en territori andorrà s'iniciaven als voltants de Tarrascon, i s'entrava al Principat per dues variants. Per la vall del Valira del Nord els guies s'endinsaven pel Port del Rat a Arinsal, o pels ports de Siguer i l'Arbella al Serrat. Per la vall del Valira d'Orient, l'itinerari es podia iniciar en altres pobles com Ussat o Aston, entrant a Andorra pel port de Fontargent. Tots aquest camins superen els 2.500 metres d'altitud. Els menys utilitzats eren els passos del port d'Envalira, a la zona del Pas de la Casa, ja que els alemanys vigilaven la carretera d'accés en aquesta població. Claude Benet aporta dades meteorològiques recollides a l'estació meteorològica de Ransol durant l'hivern, a 1.600 metres d'altitud, que son rellevants per comprendre la dificultat d'aquests passos en aquells anys, amb temperatures que oscil·laren entre els 0º i els -17º, i acumulacions de neu de 3.900 cm⁴⁵.

Un dels fets que, com hem comentat, sembla tenir una relació directa amb les xarxes d'evasió va ser l'atac de la Gestapo a l'Hotel Palanques, a la parroquia de la Massana. Aquest episodi apareix explicat en l'obra de Porta i Cebrián, i per Sanchez Agustí, encara que d'una manera molt novel·lística, i d'on no esmenta les fonts.

Els fets son força coneguts a partir del testimoni d'un dels protagonistes mes coneguts de les xarxes d'evasió a Andorra, Francesc Viadiu, que relata els fets en el seu llibre autobiogràfic *Andorra, entre el torb i la Gestapo* que es va adaptar en una miniserie televisiva amb el mateix títol. Viadiu era ex alcalde de Solsona per Esquerra Republicana de Catalunya i durant la Guerra Civil va ser Cap del Servei d'Ordre de la Província de Lleida. Evadit a França i després a Andorra, va ser cap de l'Intelligence Service anglès a Andorra, d'es d'on

⁴⁴ J, Calvet: *Passadors al servei dels aliats*. Cadí-Pedraforca nº 9. Gavarres 2009, p. 66-69

⁴⁵ C, Benet: *Guies, fugitius i espies: camins de pas per Andorra durant la Segona Guerra Mundial*. Editorial Andorra. Andorra 2009, p. 92,93

coordinava les xarxes d'evasió britàniques, fent d'enllaç entre aquestes i els guies⁴⁶.

Com relaten els testimonis i els autors dels llibres consultats, un infiltrat alemany, de nom Nicodemus, es va infiltrar en una de les xarxes, en les que participaven persones com Antoni Forné, Albert Vicente Conejos, Salvador Calvet, Eduard Molné i Joaquim Baldrich, guies i col·laboradors de Viadiu. Aquest tal Nicodemus, es creu que va delatar l'organització, i el 27 de setembre de 1943 un grup d'agents de la Gestapo van irrompre a l'Hotel Palanques, que la xarxa feia servir per acollir els evadits, i després d'un registre, van detenir quatre polonesos evadits i a Eduard Molné, que van ser conduïts a la presó de Saint-Michel de Toulouse. Davant aquesta intervenció, el Síndic Francesc Cairat i el veguer episcopal van protestar davant del consolat francès de Barcelona, i després de deus dies, Molné va ser alliberat. Com hem mencionat anteriorment, algunes de les xarxes que actuaven a Andorra i utilitzaven l'Hotel Palanques com a lloc d'aixopluc van ser desmantellades després d'aquest episodi. Però els autors consultats no mencionen si aquest desmantellament va ser causa de detencions fetes a persones membres de les xarxes a la part francesa, o si va ser per part de la mateixa organització per evitar ser enxampats. El fet es que, després del desmantellament d'aquestes, es van crear de noves que les substituïren. La veritat es que els autors consultats no mostren un especial interès o investigació contrastada amb fonts al voltant de l'atac, i sembla que tots agafen com a vàlid els testimonis dels involucrats, com el de Viadiu.

⁴⁶ R, Porta, J, Cebrian: *Andorrans als camps de concentració nazis. Aspectes d'Andorra durant la Segona Guerra Mundial*. Govern d'Andorra, Ministeri d'Afers Exteriors. 2009. p. 59

5.4 - La llegenda negra dels passadors d'Andorra

El 14 de juny de 1977 la revista Reporter publica un article d'Elyseo Bayo on es parla de passadors andorrans que passant jueus pel territori, els assassinaven i els hi robaven els objectes de valor, apareixent a l'article unes suposades osseres amb restes humanes. L'article donava noms de presumptes assassins a més d'un mapa detallat amb possibles llocs d' on estaven enterrades les víctimes. Aquest article va alimentar tota una llegenda que donà a Andorra la fama de ser un país marcat per abusos i crims durant aquells anys de guerra, i on algunes famílies haurien iniciat la seva fortuna fent de passadors i robant als evadits.

Respecte aquests fets trobem opinions diferents en els historiadors i autors que han estudiat les evasions durant la II Guerra Mundial. La majoria, com Eychenne, Porta i Cebrián, critiquen i desqualifiquen aquestes afirmacions. Porta i Cebrián afirmen: *Després d'analitzar les fotografies, historiadors andorrans com Pere Canturri i Pere Caveró no els van donar cap credibilitat científica i van dubtar que fossin pous utilitzats per fer desaparèixer els cossos de les víctimes*⁴⁷. Eychenne afirma quelcom similar: *Dans ce journal, on accusait des passeurs andorrans d'avoir tué et plusieurs fois pour voler, avec des photos et tout et tout. Un peu trop. On sentait la mauvaise foi du papier à sensation*⁴⁸.

De fet, no es d'estranyar l'opinió d'aquets, ja que la revista era de naturalesa molt sensacionalista. Però Claude Benet sembla ser d'una altra opinió. Aquest es qüestiona diferents aspectes al voltant de l'article. *Gairebé tant com el contingut mateix dels articles, la desaparició sobtada de les revistes de tots els punts de venda andorrans denota un malestar que demana explicació.*

⁴⁷ R, Porta, J, Cebrian: *Andorrans als camps de concentració nazis. Aspectes d'Andorra durant la Segona Guerra Mundial*. Govern d'Andorra, Ministeri d'Afers Exteriors. 2009. p. 16

⁴⁸ É, Eychenne: *Les portes de la liberté: le franchissement clandestin de la frontière espagnole dans les Pyrénées-orientales de 1939 à 1945*. Privat. 1984

*L'operació de recollida de les revistes va ser feta ràpidament per la mateixa policia andorrana. Segons el testimoni d'uns agents de policia avui jubilats i que han demanat romandre en l'anonimat, aquell mes de juny de 1977, alguns agents van rebre l'ordre de retirar de la venda urgentment tots els números de la revista Reporter...Com podem explicar l'interès per eliminar aquest testimoni escrit si no és per la molèstia que ocasionava a persones amb influència, si mes no prou per poder fer actuar la policia?*⁴⁹. Seguidament, sustenta aquesta idea en el testimoni escrit d'un doctor andorrà que va viure aquells anys i que corrobora el que deia l'article. I seguidament, aquest cop en les seves paraules, afirma: *Un altre factor que podria explicar el silenci que envoltà aquell període és el pes econòmic que van obtenir dins el país aquells rapinyaires de guerra(...)cosa que va portar dues conseqüències que han marcat la vida andorrana. La primera va ser que aquest període es convertís en un tema tabú(...)La segona conseqüència és que aquestes noves fortunes van crear implícitament uns poders fàctics que han actuat gairebé de manera paral·lela o conjunta amb el poder polític real(...) implantant una manera de fer que portà a l'Andorra de la segona meitat del segle XX fins al dia d'avui*⁵⁰.

Ens sembla rellevant plasmar les afirmacions d'aquest autor, ja que a diferència dels altres, afirma estar convençut de la veracitat dels fets, coneixent els noms dels responsables, ja morts, però que no divulga per no estigmatitzar les famílies, que no tenen culpa de les accions dels seus pares o avis. D'aquesta manera, es veu com la controvèrsia i la diferencia d'opinions per part dels autors, respecte els fets relacionats amb l'exili i la evasió durant els anys de guerra, continuen estan presents, a falta d'una versió oficial i fidedigna sorgida d'alguna investigació exhaustiva en tots els àmbits.

⁴⁹ C, Benet: *Guies, fugitius i espies: camins de pas per Andorra durant la Segona Guerra Mundial*. Editorial Andorra. Andorra 2009 p. 167

⁵⁰ C, Benet: *Guies, fugitius i espies: camins de pas per Andorra durant la Segona Guerra Mundial*. Editorial Andorra. Andorra 2009 p. 169

6 - Conclusions

Després d'haver llegit i analitzat els estudis, publicacions bibliogràfiques, i articles que tracten la història de les valls d'Andorra compreses entre els anys 1936 i 1945, coincidint amb els conflictes de la Guerra Civil Espanyola i la Segona Guerra Mundial, i de forma concreta, en les qüestions de l'exili i el pas d' evadits, les conclusions a nivell historiogràfic que podem extreure deixen entreveure certes mancances, que al nostre parer, desvelen un problema en la historiografia andorrana al voltant d'aquest tema.

Per una banda, es remarcable la poca bibliografia específica al voltant d'aquests anys del segle XX, uns anys dels que s'ha escrit i cercat molt en altres països, sigui França, Catalunya, o la resta d'Europa, però que en el cas d'Andorra, les investigacions i publicacions deixen molt que desitjar. La majoria d'obres publicades que fan referència a Andorra en els contextos de Guerra Civil Espanyola i Segona Guerra Mundial estan basades en un estudi més global del tema, sigui per Catalunya, Espanya, o França, dels quals aporten molta informació, però molt poca en relació al cas específic d'Andorra. Creiem que això prova la manca d'interès per part de les institucions i investigadors en descobrir la veritat del passat d'aquestes valls pirinenques, i a falta d'investigacions, poc poden dir els autors que tractin el tema des d'un o altre vessant de la frontera.

En relació a això, destaca que les poques publicacions que tractin concretament de la història d'Andorra en aquets anys estiguin realitzades per autors allunyats de l'àmbit històric, i si ho estan, no mostrin un rigor propi d'aquesta disciplina. No pot ser que es parli d'uns esdeveniments basant-se majoritàriament en testimonis, amb el rerefons d'idealismes o llegendes, i no es faci una comparació acurada de tots els arxius on podem trobar dades al respecte. Si es cert que tots els autors tractats consulten fonts d'un arxiu o altre, però no de tots a la vegada. Seguint aquesta línia, ens sembla sorprenent que la majoria d'autors, a excepció de Badia i Batalla, no se'ls permeti investigar en el fons de l'Arxiu episcopal de la Seu d'Urgell, ja que a aquestes alçades, passats tants

anys, s'hauria de conèixer des de fa temps el paper de la mitra en la història del Principat.

Tant mateix, com s'ha comentat en l'apartat de metodologia, aquestes obres no son fàcilment accessibles, si mes no fora del país, i fins i tot a dins, on les biblioteques disposen de pocs exemplars, i molts en fons reservats. Això potser s'explica per la naturalesa de les edicions i format de les publicacions, algunes d'elles realitzades amb el patrocini o publicació directa del govern d'Andorra, amb números limitats. Potser s'hauria de fer un esforç per a que les editorials catalanes i franceses, com a mínim, publiquessin alguns d'aquets estudis, amb un mercat de lectors molt més gran, per a que aquets estudis no quedin marginats en l'àmbit andorrà.

Per altra banda, i de forma mes concreta, algunes de les publicacions esmentades contenen informacions i dades incompletes, sense justificar-ne la font, o amb errors de concepte importants. En aquest sentit, destaquen *Andorra durant la Guerra Civil Espanyola* i *Espías, contrabando, maquis y evasión*. El primer, amb el Premi Principat d'Andorra 2005, malgrat ser específic i amb un plantejament molt interessant, manca d'una línia discursiva elaborada que relacioni fets i dades, on s'expliquen fets sense esmentar les fonts concretes, mes enllà d' "el que es deia". El segon, tot i tractar el tema en relació a Andorra de forma breu, comet errors de concepte com en el paper dels veguers, noms de famílies i personatges, o un anàlisi complet mes enllà de nombrar personatges que van participar en unes causes o altres. I no ens oblidem de l'obra, també específica, de *Guies, fugitius i espies* de Claude Benet, on el idealisme i la llegenda, tot i contrastar amb bones fonts, estan presents en tot el llibre, o les obres de Piferrer i Llahí, on bàsicament, es limiten a recollir el testimoni del grup de Sant Josep Maria Escrivà, juntament amb alguns altres, i a contrastar la veracitat de certes parts amb algunes fonts i entrevistes.

Quelcom destacable també, en relació a l'exili durant la Guerra Civil Espanyola, és que les obres consultades on es dona informació al voltant de les evasions, es limiten la gran majoria a evasions per part del clergat o personalitats

pròximes a la dreta política, sense aparèixer gaire informació sobre els exiliats republicans, aspecte que únicament comenta Josep Calvet en el seu article. Això també pot denotar quelcom important, i es que ens sorprèn que s'hagi mostrat tant interès per part dels autors en investigar l'exili dels que fugien de la República i els anarquistes, i tant poc, o cap, en els que fugien dels militars franquistes.

Potser les obres que, al nostre parer, compleixen més amb un objectiu de rigor històric, són les obres de Badia i Batalla *El copríncep Mons. Justí Guitart i el seu temps*, i les realitzades per Émilienne Eychenne. Altres, tot i ser rigoroses, com *Andorrans als camps de concentració nazis* de Roser Porta i Jorge Cebrián, cometen errors, potser propis de la herència historiogràfica, o pel públic al que va destinada, de no situar Andorra en un context europeu.

Cal realitzar estudis comparatius que relacionin Andorra amb altres petits estats d'Europa, amb els que comparteix certs elements polítics i històrics. Cal situar la història d'Andorra en relació amb els territoris i societats que l'envolten, així com amb la resta d'Europa, ja que la història d'aquest petit territori no és quelcom aïllat, com el discurs oficialista pretén fer veure, on no passa res i es viu una pau perpetua de 700 anys. En aquest sentit, cal demanar un esforç des de les universitats catalanes i franceses per a explicar i relacionar la història d'Andorra amb el que l'envolta, ja que, com a mínim en la nostra experiència com a estudiant, és quelcom que hem trobat a faltar.

D'aquesta manera, podem dir que aquest treball pot servir com a un preludi per a una futura investigació més exhaustiva i rigorosa, que desveli la veritat del passat, sense intenció d'acusar ni estigmatitzar ningú, ja que sembla que fa tanta por en una societat com l'andorrana, sinó de desvetllar la veritat del passat per a poder acceptar-lo i entendre millor l'evolució que porta fins al present.

7- Bibliografia

- Badia i Batalla, F. (2007). *El copríncep Mons. Justí Guitart i el seu temps: La història d'Andorra i d'Espanya i les relacions entre els dos països en temps turbulents*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Benet, C. (2004). *L'Andorra "fosca" i l'Andorra "generosa" durant la Segona Guerra Mundial*. Papers de Recerca Històrica, 4: 80-100. Societat Andorrana de Ciències
- Benet, C. (2009). *Guies, fugitius i espies: camins de pas per Andorra durant la Segona Guerra Mundial*. Editorial Andorra.
- Calvet, J. (2004). *Els refugiats a Andorra durant la postguerra. Una qüestió d'Estat*. Papers de Recerca Històrica, 4: 67-78. Societat Andorrana de Ciències
- Calvet, J. (2008). *Les muntanyes de la llibertat. El pas dels evadits pels Pirineus durant la Segona Guerra Mundial, 1939-1944*. L'Avenc
- Calvet, J. (2010). *Passadors al servei dels aliats*. Cadí-Pedraforca, 9.
- Calvet, J, Rieu-Mias, A, Riudor Garcia, N. (2011). *La batalla del Pirineu. Xarxes d'informació i d'evasió aliades al Pallars Sobirà, a l'Alt Urgell i a Andorra durant la Segona Guerra Mundial*. Garisneu edicions
- Eychenne, É. (1984). *Les portes de la liberté: le franchissement clandestin de la frontière espagnole dans les Pyrénées-orientales de 1939 à 1945*. Editions Privat.
- Eychenne, É. (1984). *Montagnards de la liberté 1939-1945: les évasions par l'Ariège et la Haute-Garonne*. Milan.

- Eychenne, É. (1998). *Pyrénées de la liberté*. Editions Privat.

- Llahí i Segalàs, A. Piferrer i Deu, J. (2007). *Andorra Terra d'acollida: El pas de Sant Josepmaria Escrivà de Balaguer pel Principat d'Andorra l'any 1937*.

- Mas, D. (1985). *Les valls d'Andorra i el maquis antifranquista*. Editorial Andorra

- Montellà, A. (2009). *Contrabandistes de la llibertat*. Ara Llibres

- Piferrer i Deu, J. (2012). *El pas dels Pirineus: Les rutes d'evasió cap a Andorra i l'aventura de sant Josepmaria Escrivà de Balaguer a la tardor de 1937*. Pagès editors.

- Rodriguez, I. (2012). *Els inicis de la Guerra Civil a la Seu d'Urgell*. Interpontes: annals de l'Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell, II.

- Sanchez Agustí, F. (2003). *Espías, contrabando, maquis y evasión: La Segunda Guerra Mundial en los Pirineos*. Editorial Milenio.

- Soriano, A. (2006). *Andorra durant la Guerra Civil Espanyola*. Consell General d'Andorra.